

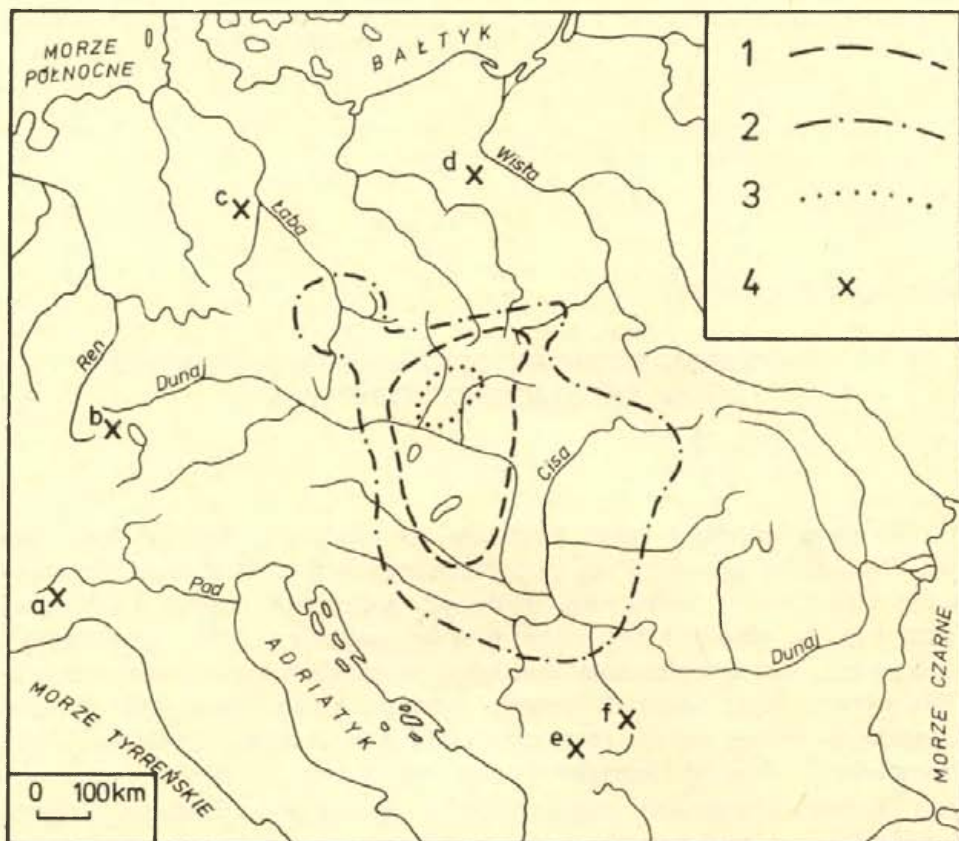
ZDZISŁAW SOCHACKI

ZNACZENIE KULTURY CERAMIKI PROMIENISTEJ W ENEOLICIE EUROPEJSKIM

WSTĘP

W ciągu młodszej epoki kamienia na obszarach Europy Południowo-Wschodniej powtarza się specyficzne zjawisko. Permanentnie powstają silne centra kulturowe, które po mniej lub więcej gwałtownej ekspansji w etapie klasycznym ulegają rozpadowi. Nie giną jednak całkowicie, lecz ich elementy podlegają skomplikowanym procesom unifikacyjnym dając początek nowym centrům kulturowym. One z kolei ulegają tej samej regule (por. np.: kultura starczewska, kultura Vinča, kompleks lendzielski, kompleks polgarski, kultura ceramiki promienistej). Powyższe zjawisko najgwałtowniej przebiega w Kotlinie Karpackiej, gdzie do najlepszych jego przykładów jest zaliczana ostatnia ze wspomnianych kultur (J. Machnik 1971, s. 121). Właśnie na tym przykładzie postanowił autor przedstawić specyfikę zachodzących przemian, ich przyczyny narosłe na rozległych obszarach kontynentu europejskiego i Azji Mniejszej oraz skutki daleko wykraczające poza obszar Kotliny Karpackiej. Nadto — finalną, zdaniem autora, pozycję omawianej kultury w naszkicowanym zjawisku.

Kultura ceramiki promienistej (dalej KCP) powstała w zachodniej części Kotliny Karpackiej w wyniku skomplikowanych procesów kulturotwórczych. W toku ekspansji zajęła rozległe obszary Europy Południowo-Wschodniej i częściowo Środkowej (ryc. 1). Ze swego terytorium oddziałała na różnorakie ościenne środowiska kulturowe. Istnienie tej kultury przypada na czas między rozpadem długotrwałych kompleksów neolitu i wczesnego eneolitu (kompleks lendzielski i polgarski) a ponowną stabilizacją, która po poważnych perturbacjach demograficznych i kulturowych następuje dopiero w epoce brązu. Położenie na obszarze wybitnie kontaktowym oraz pozycja między dwoma epokami nadają tej kulturze znaczenie poważnie wykraczające poza jej „własną” problematykę. Stwarza ona możliwości pogłębienia studiów nad procesem powstawania kultur synkretycznych, ustalenia stopnia trwałości

Ryc. 1. Zasięg KCP w toku jej rozwoju

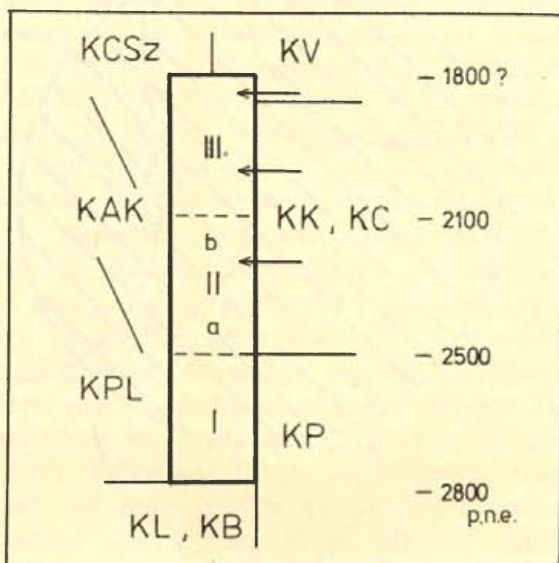
1 — obszar genetyczny w etapie I (Boleráz); 2 — maksimum ekspansji w etapie II (klasycznym); 3 — obszar szczytkowy w etapie III (Bošáca); x — wysunięte enklawy materiałów KCP (a — Grotta dell'Acqua, b — rejon Jeziora Bodeńskiego, c — pobrzeża Gór Harzu, d — Kujawy, e — Hisar, f — Bubanj-Novo Selo). Oprac. Z. Sochacki

Abb. 1. Verbreitung der Kultur der radialverzierten Keramik während ihrer Entwicklung

1 — Ursprungsgebiet in der Etappe I (Boleráz); 2 — Expansionsmaximum in der (klassischen) Etappe II; 3 — Restgebiet in der Etappe III (Bošáca); 4 — vorgeschobene Enklaven von Materialien der Kultur der radialverzierten Keramik (a — Grotta dell'Acqua, b — Bodenseegebiet, c — Harzvorland, d — Kujawien, e — Hisar, f — Bubanj-Novo Selo). Bearb. Z. Sochacki

tradycji miejscowych, uściślenia kierunków oddziaływań Azji Mniejszej oraz Europy Wschodniej na inne części kontynentu europejskiego itp. W niniejszym artykule autor omawia powyższe zagadnienia w stopniu, na jaki pozwala stan badań. W rozwoju KCP wydzielono 3 etapy (I wczesny — Boleráz, II klasyczny, III późny — Bošáca) zgodnie z klasyfikacją zastosowaną ostatnio przez autora (Z. Sochacki 1980). Oceny pozycji chronologicznej według niekalibrowanych dat ^{14}C , wahają się między 2800-1800 (Z. Sochacki 1980, s. 212-213) a 2700-2300/2200

p.n.e. (V. Němejcová-Pavúková 1981, s. 286-287). Według kalibrowanych dat ^{14}C : 3400-2900 (M. Gimbutas 1979, s. 123) lub 3600-2600 p.n.e. (Z. Sochacki 1983, s. 137). Różnice wynikają z braku datowań ^{14}C dla początku KCP i włączenia lub niewłączenia do tej kultury etapu (grupy) Bośáca przez poszczególnych badaczy (ryc. 2).

Ryc. 2. Orientacyjna pozycja KCP wobec głównych kultur ościennych

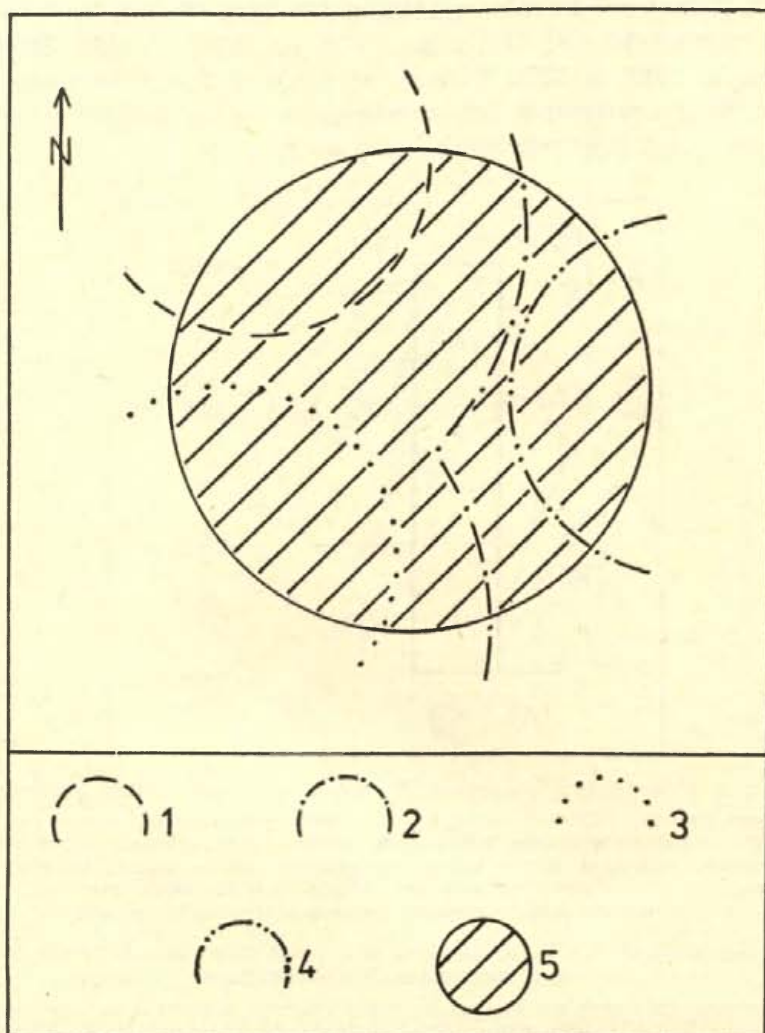
I-III — etapy rozwoju KCP (a-b — fazy); KL — kultura lendzielska; KB — kultura bala-
tońska; KPL — kultura pucharów lejkowatych; KAK — kultura amfor kulistych; KCSz —
kultura ceramiki sznurowej; KV — kultura wucedolska; KK — kultura kostolacka; KC —
kultura Cojofeni; KP — kompleks polgarski. Podano niekalibrowane daty ^{14}C . Strzałkami
zaznaczono pozycję ekspansji ościennych. Oprac. Z. Sochacki

Abb. 2. Ungefähre Position der Kultur der radialverzierten Keramik gegenüber
den wichtigsten Nachbarkulturen

I-III — Entwicklungsetappen der Kultur der radialverzierten Keramik (a-b — Phasen); KL —
Lengyel-Kultur; KB — Balaton-Kultur; KPL — Trichterbecherkultur; KAK — Kugelampho-
renkultur; KCSz — Schnurkeramikultur; KV — Vučedoler Kultur; KK — Kostolacer Kultur;
KC — Cojofeni-Kultur; KP — Polgár-Komplex. ^{14}C -Daten nicht kalibriert. Pfeile geben die
Stellung der äußeren Expansion an. Bearb. Z. Sochacki

A. INTEGRACJA I TRANSFORMACJA TRADYCJI MIEJSCOWYCH W PROCESIE GENEZY KCP

Rozwój badań przekreślił wszelkie koncepcje migracyjnej genezy KCP (np.: R. Pittioni 1954; J. Banner, I. Bognár-Kutzián 1961; N. Kalicz 1963). Kultura ta ma bezspornie autochtoniczne pochodzenie, lecz obejmuje zróżnicowane podłoże kulturowe (ryc. 3). Związki z tym podłożem są widoczne w różnych zakresach specyfiki KCP jej wczesnego etapu, a najłatwiej je wykryć w stylu ceramicznym (por.: E. Neustupný 1959; tenże 1973; Z. Sochacki 1980, s. 13 n., 201 n.). Ten styl wykazu-

Ryc. 3. Schemat nawarstwiania się KCP w etapie wczesnym na środowisko kultur poprzedzających i ościennych

1 — kultura pucharów lejkowatych; 2 — kultura lendzielska; 3 — kultura balatońska; 4 — kompleks polgarski; 5 — KCP. Oprac. Z. Sochacki

Abb. 3. Schema der Auflagerung der Kultur radialverzierten Keramik auf Vorgänger- und Nachbarkulturen

1 — Trichterbecherkultur; 2 — Lengyel-Kultur; 3 — Balaton-Kultur; 4 — Polgár-Komplex; 5 — Kultur der radialverzierten Keramik. Bearb. Z. Sochacki

je tradycje bądź oddziaływania kompleksu lendzielskiego i kultury balatońskiej, kultury pucharów lejkowatych, kompleksu polgarskiego oraz niektórych innych ośrodków lokalnych (Z. Sochacki 1980, s. 201-203). KCP szybko łączy elementy tych kultur i przetwarza je w specyficzny styl własny. Znacznie dłużej, bo do etapu klasycznego, a nawet późnego, nawiązania miejscowe (kompleks lendzielski i kultura pucharów

lejkowatych) trwają lokalnie w wyrobach krzemienych i kamiennych KCP (M. Kaczanowska 1982/1983; B. Balcer 1983, s. 194-195). Podobny „konserwatyzm” utrzymuje się w wytworach kościanych i rogowych, które wykazują jeszcze starsze nawiązania neolityczne (J. Banner 1956, s. 171-172).

Inne podstawowe dziedziny też potwierdzają autochtoniczną genezę KCP. Osadnictwo mieści się ogólnie w środkowym i młodszym spośród etapów rozwoju osadnictwa w szeroko pojętej Europie Środkowej, które wyodrębniła E. Pleslová-Štiková (1973). Typy osad, ich rozmieszczenie i rozplanowanie nierzadko nawiązują „wprost” do kompleksu lendzielskiego bądź kultury balatońskiej, lub kultury pucharów lejkowatych, a przynależność wyjątkowo wysoko rozwiniętej osady w Hlinsku na Morawach (J. Pavelčík 1973) jest kwestionowana (K. Jażdżewski 1981, s. 243-244). Za autochtonizmem KCP przemawia też lokalizacja osad obronnych, głównie przy północnej i południowej peryferiach zasięgu tej kultury (N. Kalicz 1980, s. 72, 77). Gospodarka jej ludności w swych początkach wyraźnie bazuje na tradycjach miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych, ewoluując dopiero później. Odpowiada temu tradycyjna początkowo struktura społeczna (por. Z. Sochacki 1980, s. 188-190; tenże 1981). Tylko metalurgia swym zaniżonym poziomem „odcina” się wyraźnie od miejscowych kultur poprzedzających (zwłaszcza kultury balatońskiej), ale wynika to ze zjawisk ogólniejszych, które objęły wtedy duże obszary Europy Południowo-Wschodniej (V. Němejcová-Pavúková 1981, s. 289). Długo kontynuowane są stare tradycje szkieletowego obrządku pogrzebowego, a skomplikowany świat wierzeń posiada m. in. nawiązania miejscowe (N. Kalicz 1980). Istotną wymowę ma wreszcie struktura antropologiczna ludności KCP. Rdzeń populacji stanowi rasa śródziemnomorska o dwu wariantach, z których liczniejszy ma nawiązania miejscowe. Inne typy rasowe są mniej liczne i pojawiają się później (J. Nemeskéri 1956) (ryc. 4).

Pomimo tak skomplikowanych elementów genetycznych, KCP na całym swym terytorium stanowi jedną i tą samą kulturę. Świadczą o tym: wspólne wszystkim jej grupom lokalnym i terytorialnym reguły organizacji bytu ludności, zbieżne podstawowe cechy wytwórczości materialnej, obrządku pogrzebowego oraz zjawisk ideowych. Nadto — zgodność rytmu rozwojowego w poszczególnych etapach (por. Z. Sochacki 1980, s. 51 n.).

Geneza KCP rysuje się więc jako proces łączenia w nową całość kulturową elementów różnych (i na ogół z sobą niepowiązanych) kultur poprzedzających. Powstaje jednak pytanie — jakie przyczyny spowodowały tak szczególne połączenie? Same tylko elementy „zamierającego” środowiska miejscowego nie mogły implikować takiego procesu. Również nie da się impulsu przypisać ośrodkom bezpośrednio sąsiadującym, z których najsilniejsze (por. kultura pucharów lejkowatych) roz-

	a	b	c	d	e	f
A	X	X	X	X	X	X
B	X	X	?	X	X	?
C	X	?	X	?		
D	X	X	X			
E	X		?		X	X
F	X					

Ryc. 4. Próba porównania elementów autochtonicznych i obcych w genezie KCP
 A-D — elementy autochtoniczne (A — kultury lendzielskiej i balatońskiej, B — kultury pu-
 charów lejkowatych, C — kompleksu polgarskiego, D — innych ośrodków); E-F — elementy
 obce (E — anatolijskie, F — stepowe). Zakresy powiązań kulturowych: a — ceramika; b —
 narzędzia; c — osadnictwo; d — gospodarka; e — obrządek pogrzebowy; f — inne zakresy.
 Znak X oznacza stwierdzoną obecność danego elementu; znak ? — obecność prawdopodobną;
 puste pola — brak powiązań według aktualnego stanu badań. Oprac. Z. Sochacki

Abb. 4. Vergleich der einheimischen und fremden Elemente in der Genese der
 Kultur der radialverzierten Keramik

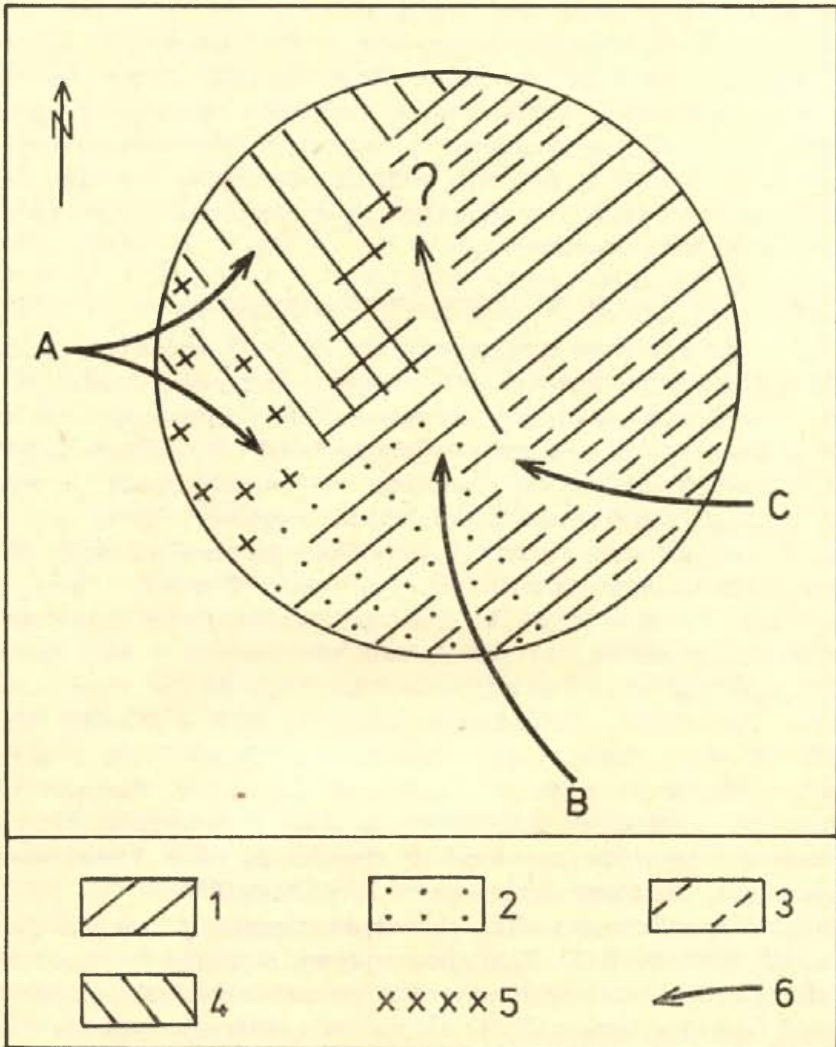
A-D einheimische Elemente (A — der Lengyel- und der Balaton-Kultur, B — der Trichter-
 becherkultur, C — des Polgár-Komplexes, D — anderer Zentren); E-F — fremde Elemente
 (E — anatolische, F — Steppenelemente). Bereiche der Kulturbeziehungen: a — Keramik;
 b — Geräte; c — Siedlungswesen; d — Wirtschaft; e — Bestattungsritus; f — andere Be-
 reiche. X bezeichnet das Vorhandensein dieses Elements; ? — wahrscheinliche Anwesenheit;
 leeres Feld — Element fehlt (nach aktuellem Forschungsstand). Bearb. Z. Sochacki

poczynają wtedy regres rozwojowy. Impuls mogły dać tylko oddziały-
 wania wysoko rozwiniętych i nadal prężnie się rozwijających ośrodków
 obcych. Taką funkcję należy przypisać ośrodkom anatolijskim, z który-
 mi KCP intensywnie kontaktuje się od załazków swego istnienia, dzięki
 położeniu na osi Dunaju (N. Kalicz 1963; Němejcová-Pavúková 1981;
 Z. Sochacki 1984).

Model genezy KCP przedstawiono na rycinie 5.

B. KONCENTRACJA ELEMENTÓW OBCYCH W TOKU ROZWOJU KCP

Oddziaływania ośrodków obcych na KCP nasilają się i różnicują
 w jej etapie klasycznym, kiedy ta kultura ekspanduje na rozległe ob-
 szary ościenne uzyskując maksimum swego zasięgu (ryc. 1). Teraz krzy-
 żują się w niej liczne elementy obce, modyfikujące jej specyfikę i roz-
 wój. W tym czasie zachodzą też poważniejsze odstępstwa od tradycji
 miejscowych. Rysuje się tendencja do uporządkowanego rozplanowania

Ryc. 5. Model genezy KCP

1-5 — elementy autochtoniczne (1 — kultury lenguelskiej, 2 — kultury balatońskiej, 3 — kompleksu polgarskiego, 4 — kultury pucharów lejcowatych, 5 — bliżej nie zidentyfikowane elementy miejscowe); 6 — główne kierunki oddziaływań (A — środkowo i zachodnioeuropejskich, B — anatolijskich, C — polgarskich). Oprac. Z. Sochacki

Abb. 5. Modell der Genese der Kultur der radialverzierten Keramik

1-5 — einheimische Elemente (1 — der Lengyel-Kultur, 2 — der Balatonkultur, 3 — des Polgár-Komplexes, 4 — der Trichterbecherkultur, 5 — nicht näher bestimmte lokale Elemente); 6 — Haupteinflüßrichtungen (A — aus Mittel- und Westeuropa, B — aus Anatolien, C — des Polgár-Komplexes). Bearb. Z. Sochacki

osad, wydzielenia funkcji gospodarczych poza obręb osady, powstają zespoły osad centralnych i związanych z nimi osad sezonowych. Zmianom ulega stopniowo system gospodarczy i struktura społeczna: nasila się gospodarka hodowlana i powstaje grupa przywódców plemiennych.

Maksymalnemu zróżnicowaniu ulegają zjawiska ideowe, nowe zwyczaje pojawiają się w obrządku pogrzebowym (do powyższych zagadnień por.: J. Korek 1951; J. Makkay 1963; N. Kalicz 1980; Z. Sochacki 1980, s. 52-104; tenże 1981). Zmiany te są częściowo związane z własnym rozwojem KCP lub przejściem nowych wzorców na opanowanych obszarach. Główny impuls do nich pochodził jednak z zewnątrz. Nizej zostaną omówione poszczególne grupy elementów przyjętych przez tę kulturę z ośrodków obcych.

1. ELEMENTY POŁUDNIOWO-WSCHODNIE (ANATOLIJSKO-EGEJSKIE I BAŁKAŃSKIE)

W tej grupie dominują elementy anatolijskie, pozostałe zaś mają znaczenie drugorzędne i są tak przetworzone, że na ogół trudno je wyodrębnić z ogólnego nurtu oddziaływań Anatolii. Podobieństwa w stylu ceramicznym Anatolia — Egea — Bałkany — KCP nie oznaczają jednak tożsamości tego stylu, lecz szerzenie się pewnej „mody” z wysoko rozwiniętych ośrodków anatolijskich. Moda ta oprócz KCP objęła również synchroniczne z nią kultury Europy Południowo-Wschodniej (Ezero, Ezerovo, Cernavoda III, Dikili-Tash — Sitagroi i niektóre inne; por.: S. Hood 1973; C. Renfrew 1973; V. Němejcová-Pavúková 1981). Wszystkie wymienione kultury są jednak zupełnie odrębne, różnią się składnikami genetycznymi, a specyfika niektórych z nich jest niemal „przeciwna” pozostałym (H. Todorova-Simeonova 1973, s. 468-469). Wbrew opinii niektórych badaczy (V. Němejcová-Pavúková 1981, s. 289) nie można więc łączyć ich w jeden kompleks kulturowy (Z. Sochacki 1984). Niemniej rola Anatolii w modyfikowaniu stylu ceramicznego tych kultur jest bardzo poważna, co odnosi się również do KCP. Liczne dowody potwierdzające ten ostatni fakt zestawiał N. Kalicz (1963).

Znaczenie ośrodków anatolijskich jest dostrzegalne już w samej organizacji bytu ludności KCP. Tamtejsze wpływy niewątpliwie miały istotny udział w przemianach osadnictwa (zwłaszcza obronnego), lecz nie były tak zasadnicze, jak uważa J. Pavelčík (1973), który przypisuje impulsom anatolijskim tworzenie umocnionych centrów przemysłowych czy nawet prototypów miast (? — Z.S) w obrębie KCP. Taka teza zupełnie wykracza poza realia źródeł i poziom ogólny, jaki ta kultura zdołała osiągnąć nawet u szczytu swego rozwoju (E. Pleslová-Štiková 1973; Z. Sochacki 1980, s. 185-186). Anatolia miała też znaczny, choć nie główny (por. dalej), udział w przemianach gospodarczo-społecznych KCP (Z. Sochacki 1981; 1984). Tylko z Anatolii ta kultura mogła przejąć tak ważny środek transportu, jakim jest wóz czterokołowy (por.: modele wozów z Budakalász i Szigetszentmárton na Węgrzech oraz Radošina w Słowacji — J. Banner 1956, s. 128, ryc. 32 i tabl. CXX; N. Kalicz 1976; V. Němejcová-Pavúková, J. Bárta 1977).

Silne wpływy Anatolii (wywodzące się zresztą z jeszcze bardziej odległych centrów) istnieją w niektórych zakresach obrządku pogrzebo-

wego, a zwłaszcza wierzeń ludności KCP. Rytualne pochówki była grzebanego parami (J. Banner 1956, s. 206-207) nawiązują do różnych ośrodków Bliskiego Wschodu. Groby, w których pochowano bydło wraz z ludźmi, kojarzą się z grobami królewskimi w Mezopotamii (H. Behrens 1963). Pochodzenie obrządku ciałałpalnego, który pojawia się w KCP „falami”, nie zostało jeszcze wyjaśnione, lecz udział impulsów południowo-wschodnich jest najbardziej prawdopodobny. Najwyraźniejszy dotąd przykład związków z Anatolią stanowią groby z Center na Węgrzech (N. Kalicz 1963, s. 7n.). Są to jednak formy wyjątkowe i tak obce KCP, że mogą świadczyć o lokalnym przeniknięciu tu ludności anatolijskiej. Możliwość takich infiltracji jest potwierdzona także innymi faktami (Z. Sochacki 1980, s. 76-77). Bogaty świat wierzeń ludności KCP nie został jeszcze odpowiednio opracowany. Mniej uwagi poświęcano tradycjom miejscowym, koncentrując się na bardziej „efektywnych” elementach obcych. Wpływy anatolijskie są tu poważne a w ich „strumieniu” można też wyodrębnić specyficzne elementy egejskie lub bałkańskie. Por.: niektóre typy jam ofiarnych, place ofiarne, kobiece idole diagonalne, część plastyki zoomorficznej, naczynia antropomorficzne, niektóre ornamenty, jak np. egejski motyw omega itp. (N. Kalicz 1963, s. 19 n.; tenże 1980, s. 75-76; J. Makkay 1963; K. Jazdzewski 1981, s. 240-241, poza tym zbiory Josa Andras Múzeum w Nyiregyháza oraz Némzeti Múzeum w Budapeszcie).

Powyżej omówiliśmy tylko najważniejsze fakty, znane w aktualnym stanie badań. Świadczą one jednak, że wpływy anatolijskie objęły (choć w różnym stopniu) wiele dziedzin życia ludności KCP. Wpływy z tego kierunku były najsilniejsze spośród wszystkich oddziaływań na tę kulturę. Trwały też najdłużej, bo od jej początku aż niemal po zanik. Przede wszystkim one zdominowały rozwój tej kultury. Wzmocniły jej pozycję wobec innych kultur europejskich i uczyniły ją głównym w tym czasie przekaznikiem osiągnięć oraz zwyczajów Bliskiego Wschodu w obręb wolniej rozwijających się kultur środkowo-europejskich. Migracje z Anatolii nie mają wprawdzie znaczenia w genezie KCP, lecz ich rola jest istotna u jej schyłku. O tych ostatnich zagadnieniach będzie jeszcze mowa w dalszym ciągu artykułu.

2. ELEMENTY WSCHODNIO-EUROPEJSKIE (STEPOWE)

Znaczenie oddziaływań, a nawet ekspansji ośrodków stepowych dla kształtowania kultur bałkańskich w eneolicie i wczesnej epoce brązu jest ogólnie uznawane (por.: D. Berciu 1964, s. 275n.; M. Garašanin 1973, s. 6; M. Gimbutas 1965; 1973a, b; 1979; G. J. Georgiev, N. J. Merpert, R. V. Katinčarov, D. G. Dimitrov 1979, s. 542; B. Jovanović 1979b; H. Todorova 1982, s. 70-72). Na ogół uznawano też dolno-naddunajską drogę tych oddziaływań. Taka sytuacja winna znaleźć odbicie w przyległej i synchronicznej, poza tym intensywnie się z rejonem bałkań-

skim kontaktującej KCP. Niestety, wyjąwszy niektórych badaczy (por. zwłaszcza: M. Gimbutas 1965, s. 49; taż 1979, s. 123-125) nie doceniano dotąd znaczenia czynnika stepowego w specyfice i rozwoju tej kultury. Zresztą na tle dominujących oddziaływań anatolijskich wpływy stepowe na KCP rysują się mniej wyraźnie. Nie bez znaczenia jest fakt, że do omawianej kultury elementy obu tych, tak odmiennych centrów docierają łącznie, zmieszane ze sobą i po części przetworzone. Z tego wynikają sprzeczności przy wiązaniu niektórych (nawet tych samych) elementów materialnych bądź ideowych KCP z Anatolią, lub przeciwnie — europejską strefą stepową (por. np.: sprawa wozu czterokołowego — H. Behrens 1963; K. Jażdżewski 1981, s. 244-245; M. Gimbutas 1979, s. 125).

Poniższa wypowiedź autora opiera się na rozpoczętych studiach nad zagadnieniem oddziaływań stepowych na KCP, których wyniki zostaną ogłoszone później. Niemniej można już teraz przedstawić niektóre spostrzeżenia wynikające z analizy ceramiki. Pozwalają one dość wyraźnie określić pozycję chronologiczną tych wpływów w rozwoju KCP oraz ustalić zmiany ich nasilenia.

Elementy stylu ceramicznego różnych kultur stepowych pojawiają się w KCP już od wczesnego jej etapu (Boleráz). Są jednak wtedy niezbyt nasilone i na ogół dotyczą form niespełniających zasadniczej roli w charakterystyce zespołów. Najistotniejszy ich wyznacznik stanowią dość prymitywne garnki grubościenne „pospolitego” użytku, charakterystycznie zdobione (por.: Z. Sochacki 1980, s. 15n., tabl. I 15-16n.). Te formy nie mają żadnych tradycji w miejscowym środowisku poprzedzającym KCP, brak ich też w Anatolii. Mają one natomiast, i to bardzo bliskie kształtem i ornamentyką, analogie w różnych (wcześniejszych, synchronicznych i późniejszych) kulturach północno-nadczarnomorskich, od dnipro-donieckiej począwszy (por. np.: A. V. Arcichovskij 1954, ryc. 14, 20; V. N. Danilenko 1969, ryc. 6 : 5; 43 : 5; 46 : 6; 115 : 3 n.; D. J. Telegin 1971, ryc. 32 : 9-10; 35). Stąd pojawiły się nad dolnym Dunajem (D. Berciu 1964, ryc. 5 : 2; 8 : 3-6 n.; S. Morintz, P. Roman 1973, ryc. 5 : 7 n.), a stamtąd w KCP.

W następnym, klasycznym etapie KCP udział elementów stepowych wyraźnie się zwiększa. Teraz obejmują one oprócz form prostych, również naczynia bardziej rozwinięte, cienkościennie. Kształt i ornamentyka tych naczyń bywają nieraz uzupełniane elementami własnego stylu ceramicznego KCP lub wzorcami przejętymi z Anatolii (por. nasilenie wpływów Anatolii w tym czasie — Z. Sochacki 1980, s. 53). Te „uzupełnienia” mają na ogół charakter drugorzędny. Jak dotąd, jako najbardziej typowy przykład tego zjawiska można wymienić czerpaki ostrodenne (Z. Sochacki 1980, s. 54, 89n., np. tabl. X A3). Takie formy pojawiają się w KCP gwałtownie, od razu w dużym nasileniu, nic też w etapie poprzedzającym (Boleráz) nie zapowiada ich powstania, pra-

wie brak ich w synchronicznych kulturach ościennych. Swym kształtem najwyraźniej odpowiadają stylowi ceramicznemu, który jest typowy dla Europy Wschodniej, ogromnie tam rozpowszechniony i długotrwały (neolit, eneolit, epoka brązu) (por.: A. V. Arcichovskij 1954, ryc. 14, 32; V. N. Danilenko 1969, ryc. 1 : 18-19; 2 : 14; 3 : 1n.; T. Sulimirski 1969, ryc. 22, 27, 29; D. J. Telegin 1970, ryc. 4; 11 : 4-19n.; V. J. Nepri-na 1977, ryc. 6 : 1n.). W Europie Południowo-Wschodniej KCP stanowi główny rejon rozpowszechnienia tych form.

Niewykluczone, że ośrodki stepowe zainspirowały powstanie naczyń podobnego kształtu również w Anatolii (np.: N. Kalicz 1963, s. 42 n.). W KCP jednak bardziej odpowiadają one ceramice stepowej niż anatolijskiej, a z Anatolią łączy je tylko występowanie ucha taśmowego. Stanowią więc przykład przyjmowania zasadniczego wzorca ze stepów wschodnioeuropejskich i uzupełnienia go elementem anatolijskim. Jest to zgodne z podkreślonym już faktem łączenia się oddziaływań obu tych centrów na KCP, przy czym wbrew regule pierwiastek stepowy byłby tu dominujący.

Powyzsze spostrzeżenia nabierają pełniejszej wymowy w powiązaniu z uwagami M. Gimbutas (1979, s. 123-125) o zmianach w budownictwie i zwyczajach pogrzebowych ludności KCP pod działaniem stepowych kultur kurhanowych. Zmiany zauważone przez tę badaczkę następują bowiem głównie w etapie klasycznym tej kultury. Poszczególne ich realia wymagają jeszcze dyskusji — niemniej w tym kontekście rysują się wyraźniej przyczyny odstępstw od tradycyjnych struktur gospodarczo-społecznych w KCP, zachodzących również w tym czasie (Z. Sochacki 1981). Rozwój hodowli i zaczątki tworzenia systemu patriarchalnego w tej kulturze (J. Korek 1951) mogły się bowiem dokonać przede wszystkim pod wpływami stepowymi (choć niektóre realia tych przemian odpowiadają także strukturom anatolijskim — Z. Sochacki 1981; 1984). Dodajmy, że do etapu klasycznego należą też te cmentarzyska KCP, na których stwierdzono współobecność ludności stepowej (Budakalász i Alsónémedi na Węgrzech — por.: J. Nemeskéri 1965; M. Gimbutas 1979, s. 125). Ten ostatni fakt nie wskazuje jednak na „totalną” migrację, lecz na lokalne przenikanie ludności stepowej (podobnie jak było w przypadku ludności anatolijskiej, o czym mówiono powyżej). Totalna migracja zaburzyłaby bowiem w zasadniczy sposób główne struktury KCP, te jednak trwają niemal do końca jej istnienia (Z. Sochacki 1980, s. 105n.). Według autora taka migracja ludności stepowej nie nastąpiła w trakcie rozwoju omawianej kultury, lecz dopiero przy jej schyłku, mając wtedy bardzo istotne znaczenie. Był to bowiem czas poważnych zaburzeń demograficznych w Europie Południowo-Wschodniej, wywołanych ogólnymi przemieszczeniami ludności, m. in. anatolijskiej. Impuls do tych przemieszczeń tkwił zapewne w ośrodkach jeszcze odleglejszych (J. Machnik 1974).

Dotąd omawialiśmy oddziaływania dwu odległych centrów — anatolijskiego i stepowego na KCP. Ich poważne znaczenie jest bezsporne, ale ranga i zakres różne. Epizodyczne, choć bardziej gwałtowne „uderzające” w KCP, działania stepowe (por. fala trzecia w koncepcji M. Gimbutas 1979, s. 129) nie dorównują ciągłym i wielozakresowym działaniom anatolijskim. Niemniej w swych rezultatach zajmują najbardziej zbliżone im miejsce. W tym kontekście wymowne będzie rozważenie znaczenia dla rozwoju KCP innych ośrodków, bezpośrednio do niej przylegających.

3. INNE ELEMENTY EUROPEJSKIE

Charakterystyczne jest, że KCP, która w ciągu swego rozwoju przyjmuje tak wiele elementów z odległych ośrodków południowo-wschodnich oraz wschodnich, posiada niewiele elementów wziętych od kultur bezpośrednio z nią sąsiadujących lub pobliskich — nawet tych, które przez długi czas są jej współczesne (Z. Sochacki 1980, s. 171, 175n.; tenże 1983). Wyjątek stanowi tylko kultura kostolacka (por. dalej) (ryc. 2).

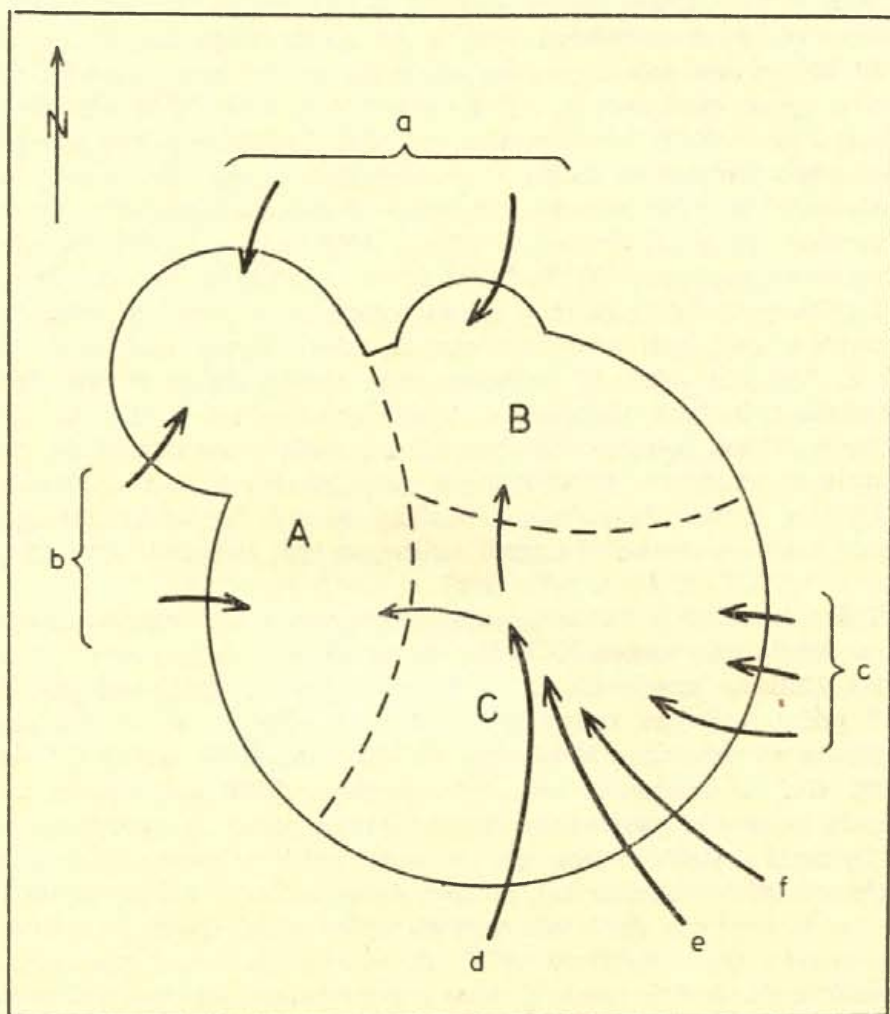
Zależność KCP od kultury pucharów lejkowatych, tak istotna w procesie genezy, stopniowo maleje. Z czasem następuje odwrócenie sytuacji i kultura pucharów lejkowatych w swoich fazach schyłkowych na niektórych obszarach ulega zdominowaniu przez KCP (por. dalej). Lokalnie zaznacza się tylko pośrednictwo kultury pucharów lejkowatych w przekazywaniu w obręb KCP pewnych elementów innych kultur (w Małopolsce — słabe elementy krzemieniarstwa kultury trypolskiej, por.: M. Kaczanowska 1982/1983, s. 92; B. Balcer 1983, s. 191). Wpływy tak ważnej kultury środkowoeuropejskiej, jak kultura amfor kulistych, pojawiają się tylko w peryferycznej strefie KCP, gdzie dotyczą stylu ceramicznego i nie są nasilone (Z. Sochacki 1980, s. 171). Nie da się stwierdzić, czy niektóre groby z obstawą kamienną w KCP (J. Banner 1956, s. 191-192) mają związek z ideą megalityczną. Jeszcze bardziej znikome są wpływy kultury ceramiki sznurowej, która zresztą synchronizuje się z KCP tylko na niewielkim odcinku (J. Machnik 1966, s. 12-13, 113n.; tenże 1970, s. 389n.; Z. Krzak 1980, s. 59-60). Występowanie w Europie Południowo-Wschodniej tzw. ceramiki zdobionej odciskami sznura, która ma jeszcze nie objaśnioną genezę (P. Roman 1974), wyklucza się ogólnie z obszarem omawianej kultury. Niewielkie wpływy zachodnioeuropejskie na KCP nie odgrywają istotnej roli, zresztą są tak zmieszane, że trudno je skonkretyzować (Z. Sochacki 1980, s. 59, tabl. B 8). Główna spośród kultur sąsiadujących z omawianą od zachodu — kultura michelsberska (R. Hachmann 1973) nie tylko nie wpływa na KCP, ale sytuacja jest odwrotna: to KCP oddziałuje na nią

lokalnie (por. dalej). Wykluczone są jakiegokolwiek powiązania między KCP a kulturą Cham, która rozwija się po zaniku kultury michelsberskiej (E. Pleslová-Štiková 1969, s. 83 n.; Z. Sochacki 1980, s. 135-138). Wyjątkowo pojawiające się w omawianej kulturze naczynia typu *vaso a bocca quadrata* (A. M. Radmilli 1962, tabl. XVI) nie zostały przejęte przez KCP bezpośrednio z Niziny Padańskiej, lecz stanowią dziedzictwo kontaktów kultury lendzielskiej z tymi terenami. Teza o zależności KCP w jej etapie Boleráz od dolnonaddunajskiej kultury Cernavoda III (P. I. Roman, I. Némethi 1978, s. 156) upada w świetle pełniejszych porównań (Z. Sochacki 1983, s. 123-125). Ta ostatnia kultura tylko pośredniczy (z racji swego położenia) w przekazywaniu KCP elementów odległych ośrodków obcych, które wyżej omówiono (por. też: Z. Sochacki 1984). W przeważającym okresie swego rozwoju KCP sąsiaduje z kulturą Coțofeni w Siedmiogrodzie (P. I. Roman 1976; N. Tasić 1979a), jednak oddziaływania tej kultury zaznaczają się tylko w stylu ceramicznym peryferyjnych grup lokalnych KCP (Z. Sochacki 1983, s. 126n.). Na południu Wielkiej Niziny Węgierskiej łączą się zresztą z oddziaływaniami innych kultur, w tym zwłaszcza kultury kostolackiej (N. Tasić 1966; tenże 1967, s. 45-48; tenże 1979b).

Tylko ta ostatnia kultura, spośród wszystkich otaczających, poważnie zaważyła na rozwoju KCP. Obserwujemy tu zresztą szczególne zjawisko. Kultura kostolacka, która powstała przy południowej peryferii KCP pod jej silnymi wpływami, szybko się rozwija, w wyniku czego następuje odwrócenie oddziaływań (Z. Sochacki 1980, s. 103-104, tabl. E 16). Wpierw przetwarza ona styl ceramiczny KCP na terenach przyległych, następnie gwałtownie ekspanduje na północ, przyczyniając się do jej zaniku. Zdziwiająca siła ekspansji kultury kostolackiej nie ma wytłumaczenia w obrębie tej, niezbyt dużej kultury. Jednak wymowne jest to, że leży ona dokładnie wzdłuż szlaku oddziaływań anatolijskich i stepowych (por.: N. Tasić 1979b, mapa 5). Wyniki dotychczas przeprowadzonych badań nie są jeszcze wystarczające, by w pełni wyjaśnić przyczyny ekspansji; można jedynie przypuszczać, że napór ludności anatolijskiej lub stepowej mógł spowodować gwałtowne rozszerzenie się kultury kostolackiej w jednym, określonym kierunku. Taka teza odpowiada faktom podniesionym w poprzednich rozdziałach.

Fakt, że z wyjątkiem kultury kostolackiej brak jest w KCP istotniejszych oddziaływań ościennego środowiska kulturowego, pozwala na jeden wniosek. KCP stanowiła nad tym środowiskiem ośrodek dominujący swym poziomem ogólnokulturowym oraz dynamiką rozwoju. Wolnie rozwijające się kultury ościenne nie mogły na nią poważniej wpływać. W następnym rozdziale podejmiemy próbę ustalenia stopnia i zakresu wspomnianego zdominowania.

Model wpływów obcych na KCP przedstawiono na rycinie 6.

Ryc. 6. Model wpływów obcych na KCP w jej rozwoju

A-C — grupy terytorialne KCP (A — zachodnia, B — północna, C — wschodnia i południowa); a-f — wpływy obce (a — kultury amfor kulistych i kultury ceramiki sznurowej, b — bliżej nie zidentyfikowanych ośrodków środkowo i zachodnioeuropejskich, c — kultury Coțofeni, d — kultury kostolackiej, e — anatolijsko-egejskie i bałkańskie, f — stepowe). Oprac. Z. Sochacki

Abb. 6. Modell der äußeren Einflüsse auf die Entwicklung der Kultur der radialverzierten Keramik

A-C — Territorialgruppen der Kultur der radialverzierten Keramik (A — West-, B — Nord-, C — Ost- und Südgruppe); a-f — fremde Einflüsse (a — der Kugelamphoren- und der Schnurkeramikkultur, b — nicht näher bestimmter mittel- und westeuropäischer Zentren, c — der Coțofeni-Kultur, d — der Kostolacer-Kultur, e — anatolisch-ägäische und balkanische, f — Steppeneinflüsse). Bearb. Z. Sochacki

C. TRANSLOKACJA ELEMENTÓW KCP W OBRĘB INNYCH KULTUR EUROPEJSKICH

Strefa wpływów KCP obejmuje obszary znacznie rozleglejsze od jej własnego terytorium i rozciąga się odśrodkowo niemal we wszystkich kierunkach. Zasięg tej strefy najściślej wyznaczają wpływy w stylu ceramicznym. Im towarzyszą też oddziaływania w innych zakresach, nieraz podstawowych dla postępu w ościennym środowisku kulturowym (zwłaszcza środki transportu — por. dalej). Niewykluczone, że dzięki tym ostatnim zdobyczom ludność KCP mogła tworzyć drugorzędne, lokalne ośrodki oddziaływań daleko poza swym macierzystym obszarem i długo utrzymywać z nimi kontakt. Śladami tych ośrodków są enklawy (czasem „czystych”) materiałów KCP, występujące w sytuacjach, które sugerują trwały pobyt ludności tej kultury. Enklawy te stały się na ogół ośrodkami przetwarzania obcego środowiska miejscowego (ryc. 1) (por. też: Z. Sochacki 1980, s. 121-181, mapy A-C; tenże 1983, s. 133n., ryc. 2, 8).

Najsilniej i najdalej KCP oddziaływała w kierunku północnym i zachodnim. Strefa jej wpływów w stylu ceramicznym obejmuje tu większość Niżu Środkowoeuropejskiego oraz liczne rejony wzgórz i obszary podgórskie. Szczególnie silne oddziaływania KCP na późne fazy kultury pucharów lejkowatych doprowadzają do zjawiska „badenizacji” jej zespołów w Małopolsce (M. Godłowska 1981), na Górnym Śląsku (T. Wiślański 1979a, s. 195-197) oraz w rejonie Solawy (grupa Salzmünde — por.: H. Behrens 1973). Różnorodnie nasilone elementy ceramiczne KCP w tej kulturze sięgają od Dolnego Śląska po północną Wielkopolskę i Kujawy (T. Szczurek 1981, s. 168; W. Tetzlaff 1981, s. 180; W. Wojciechowski 1981, s. 212n.). Jednak koncepcja wyodrębnienia wpływów KCP jeszcze dalej na północy (w południowej Skandynawii — por. U. Fischer 1968, s. 15n.) budzi zastrzeżenia (Z. Sochacki 1980, s. 130). Strefa wpływów KCP poszerza się natomiast w rozwiniętej kulturze amfor kulistych, kiedy to sięgają one do pobrzeży Bałtyku (Z. Sochacki 1980, s. 161-172). Ważny ośrodek przetwarzania obu kultur i to nie tylko w zakresie stylu ceramicznego, wytworzyła KCP na Kujawach (L. Gabałówna 1961; T. Wiślański 1979a, s. 197, ryc. 104; A. Kośko 1981, s. 193 n.). Autor wysunął tezę o przybyciu na Kujawy grupy ludności KCP (z Małopolski?) w lubońskiej fazie kultury pucharów lejkowatych i współżyciu jej z ludnością tej kultury, a następnie kultury amfor kulistych (Z. Sochacki 1980, s. 82-84, 166-168). Omawiana kultura ma z kolei poważny udział w genezie i rozwoju synkretycznej kultury złockiej (Z. Krzak 1976), lecz kwestia jej osadnictwa w obrębie tej kultury nie jest wyjaśniona. Pewien udział ma też KCP w uformowaniu lokalnej grupy kultury ceramiki sznurowej w Małopolsce (J. Machnik 1979, s. 393), a być może także w dorzeczu Solawy.

W rejonie wzgórz i podgórz środkowoeuropejskich wpływy KCP szerzą się wyraźnie wzdłuż biegu głównych rzek: Łaby i Dunaju. Oprócz wspomnianej już grupy Salzmünde kultury pucharów lejkowatych można powołać się na wpływy w stylu ceramicznym kultury walternienbursko-bernburskiej (Z. Sochacki 1980, s. 130-133). W dorzeczu górnego Dunaju mniej lub więcej istotne oddziaływania omawianej kultury występują w stylu ceramicznym kultury münchshofeńskiej (facja Wallerfing), kultury Altheim oraz peryferyjnych grup kultury michelsberskiej (Z. Sochacki 1980, s. 122-127). Osobne miejsce należy się znaleźć na terenach o cechach KCP nad górnym Renem (rejon Jeziora Bodeńskiego), w środowisku o złożonych elementach kulturowych (R. A. Maier 1955; tenże 1973). Tu również, tak jak na Kujawach, możliwe jest przybycie grupy ludzkiej KCP z odległych obszarów tej kultury i jej znaczny udział w przetwarzaniu środowiska miejscowego (Z. Sochacki 1980, s. 125; por. też: R. A. Maier 1955).

W międzygórzu alpejsko-dynarskim znaczenie KCP w przetwarzaniu środowiska miejscowego jest szczególnie istotne. Opinie o istniejącej tu kulturze Lasinja są wprawdzie podzielone (por.: N. Tasić 1967, s. 43-45; F. Leben 1973; S. Dimitrijević 1979a, s. 137-139, 165n.), autor jest jednak zdania, że ta jednostka została wyodrębniona sztucznie, a prezentuje ona przede wszystkim proces „badenizacji” miejscowego środowiska kulturowego (Z. Sochacki 1980, s. 139-143). Tak traktując kulturę Lasinja można też zrozumieć przyczyny występowania enklaw materiału z cechami KCP w strefie Triest-Wenecja, różnych miejscach Niziny Padańskiej, a wyjątkowo nawet w Ligurii (O. Cornaggia Castiglioni 1959-1960, s. 1n., ryc. 3 : 1-4). Ślady wpływów KCP zauważył autor również w niektórych rejonach Półwyspu Apenińskiego, przy czym dla niektórych spośród nich można zakładać morską drogę kontaktów (poprzez Dalmację? — por. Z. Sochacki 1980, s. 145-147).

Przy wschodniej peryferii KCP, na trudno dostępnych obszarach Siedmiogrodu, oddziaływania tej kultury są wprawdzie słabsze niż dawniej sądzono (np.: N. Tasić 1967, s. 43n.), jednak sięgają daleko w głąb kultury Coțofeni (Z. Sochacki 1983, s. 133-136, ryc. 8).

Wszystko to wyznacza rozległy i na ogół zwarty zasięg wpływów KCP w Europie, zwłaszcza środkowej. W zakresie ceramiki kultura ta narzuca tu swe wzorce innym kulturom. Dąży do unifikacji stylu ceramicznego tych kultur, choć unifikacja ta nie może być całkowicie spełniona. Ułatwia też kontakty między różnymi obcymi kulturami, lokalnie zaś powoduje ich akulturację. Tylko na południu sytuacja jest odmienna. Wprawdzie KCP, jak już wspomniano, uczestniczy tu w genezie kultury kostolackiej, jej elementy ceramiczne występują w kulturze Cernavoda III, a w coraz mniejszym stopniu też w niektórych kulturach bałkańskich czy nawet egejskich (np. etap A kultury Ezero oraz jednostka Dikili-Tash — Sitagroï; por. odpowiednio: G. I. Geor-

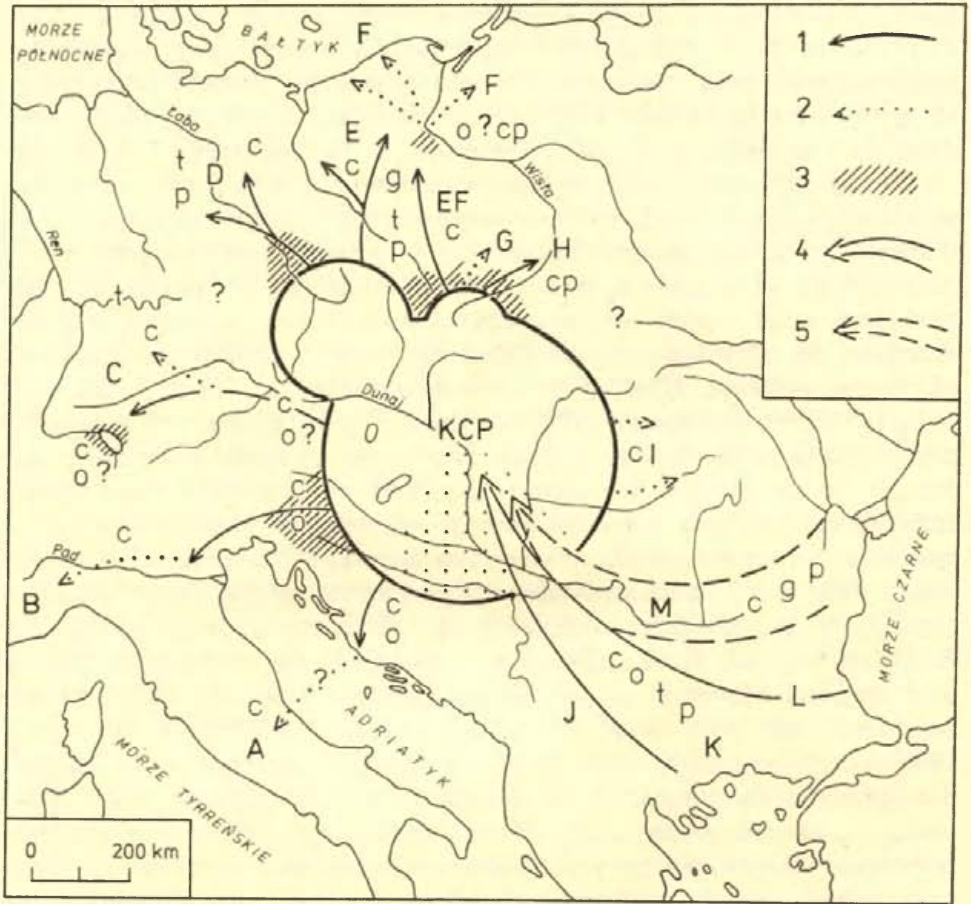

giev, N. J. Merpert, R. V. Katinčarov, D. G. Dimitrov 1979, s. 221n.; J. Deshayes 1970). Jednak KCP nie stanowi tu czynnika dominującego nad tymi kulturami, nie przewarza ich stylu, a jej elementy ceramiczne są tylko słabymi śladami kontaktów dokonujących się na szlakach oddziaływań anatolijsko-egejskich i stepowych (Z. Sochacki 1984, ryc. 1).

Zasięg wpływów KCP w zakresie ceramiki wyznacza też strefę, w której należy poszukiwać oddziaływań tej kultury w innych dziedzinach. Tu jednak trudności są większe, wywołane stanem badań i rozbieżnościami w poglądach poszczególnych badaczy. Na podstawie ogólnych porównań osadnictwa, gospodarki i struktury społecznej możemy domyślać się istotnego znaczenia KCP dla postępu w Europie Środkowej (J. Banner 1956, s. 221-222; S. Tabaczyński 1970, s. 153n.; J. Pavelčík 1973; E. Pleslová-Štiková 1973 oraz inni). Tylko ta kultura mogła też przekazać w obręb kultur Europy Środkowej przejętą z Anatolii znajomość takiego środka transportu, jak wóz czterokołowy (por. wyżej). Inne drogi przekazu tego osiągnięcia są mało prawdopodobne wobec wiązania się najstarszych środkowoeuropejskich dowodów znajomości wozu głównie ze strefą wpływów KCP oraz w świetle danych chronologicznych (A. Uzarowiczowa 1975; K. Jażdżewski 1981, s. 244-245; S. Milisauskas, J. Kruk 1982). Znaczenie KCP dla rozwoju metalurgii w Europie Środkowej nie jest jeszcze wystarczająco określone, zapewne jednak nie było duże (J. Banner 1956, s. 172-173; B. Jovanović 1979a, s. 52-54 i inni). Natomiast wielorakie znaczenie ma ta kultura dla szerzenia się nowych form obrządku pogrzebowego, co jest związane tak z rozpowszechnieniem nowych idei religijnych, jak z przemianami gospodarczo-społecznymi. Zupełnie uzasadnione są opinie, że zwyczaj palenia zwłok w Europie Środkowej nasilał się stopniowo pod działaniem tej kultury (K. Jażdżewski 1981, s. 242-243). Omawiana kultura przekazała też w obręb tej części kontynentu różne formy obrządku szkieletowego, wśród których główne miejsce zajmuje zwyczaj obrzędowego grzebania bydła (L. Gabałówna 1958; H. Behrens 1963; tenże 1964, s. 71; T. Wiślański 1979b, s. 294-299; K. Jażdżewski 1981, s. 243 i inni). Zapewne też spełniła podobną rolę w zakresie wierzeń, lecz nie jest to jeszcze odpowiednio opracowane. Dodajmy, że istnieje możliwość supremacji demograficznej tej kultury nad niektórymi kulturami ościennymi (N. Kalicz 1980, s. 72).

KCP stanowi więc szczególnie ośrodek w eneolicie europejskim. Sama podporządkowana dominującym wpływom południowego wschodu (którym towarzyszą wpływy stepowe) dominuje z kolei nad synchronicznymi kulturami ościennymi, zwłaszcza środkowoeuropejskimi. Zmienia (zwłaszcza lokalnie) ich specyfikę oraz przyspiesza ich rozwój. Zastanawiające jest przy tym, że jej tradycje nie trwają długo.

Model oddziaływań KCP na środowisko ościenne przedstawiono na rycinie 7.

Ryc. 7. Szkic wpływów KCP na środowisko ościenne w jej rozwoju na tle oddziaływań odległych ośrodków obcych na tę kulturę

1-5 — kierunki i strefy oddziaływań (1 — silne, wielozakresowe wpływy KCP, 2 — słabe, jednozakresowe wpływy KCP, 3 — główne strefy „badenizacji”, 4 — oddziaływania anatolijsko-egejskie i bałkańskie, 5 — oddziaływania stepowe). A-I — wpływy KCP na kultury ościenne (A — środowisko Dalmacji i Półwyspu Apenińskiego, B — kultura Lasińja i jednostki lokalne na Nizinie Padańskiej, C — kultura: Münchshofeńska, Altheim i michelsberska, D — kultura Salzmünde i kultura walternienbursko-bernburska, E — kultura pucharów lejkowatych, F — kultura amfor kulistych, G — kultura ceramiki sznurowej, H — kultura złočka, I — kultura Cołofeni); J-M — najbardziej wysunięte elementy KCP na szlakach oddziaływań anatolijskich i stepowych (J — nad górną Morawą, K — w jednostce Dikili-Tash—Sitagroi, L — w kulturze Ezero, M — w kulturze Cernavoda III). Główne zakresy oddziaływań: c — ceramika; o — osadnictwo; g — gospodarka; t — transport; p — obrządek pogrzebowy i zjawiska kultowe. Zakropkowano: elementy kultury kostolackiej w KCP. Oprac. Z. Sochacki

Abb. 7. Skizze des Einflusses der Kultur radialverzierten Keramik auf das Nachbarmillieu während ihrer Entwicklung vor der Hintergrund des Einflusses fremder Zentren auf diese Kultur

1-5 — Einflußrichtungen und -zonen (1 — starke Einflüsse der Kultur der radialverzierten Keramik auf mehreren Gebieten, 2 — schwache Einflüsse derselben auf einem Gebiet, 3 — Hauptzonen der „Badenisierung”, 4 — anatolisch-ägäische und balkanische Einflüsse, 5 — Steppeneinflüsse). A-I — Einflüsse der Kultur der radialverzierten Keramik auf Nachbarkulturen (A — Dalmatiens und der Apenninhalbinsel, B — Lasińja-Kultur und Lokalgruppen in der Po-Ebene, C — Münchshöfener, Altheimer und Michelsberger Kultur, D — Salzmünder

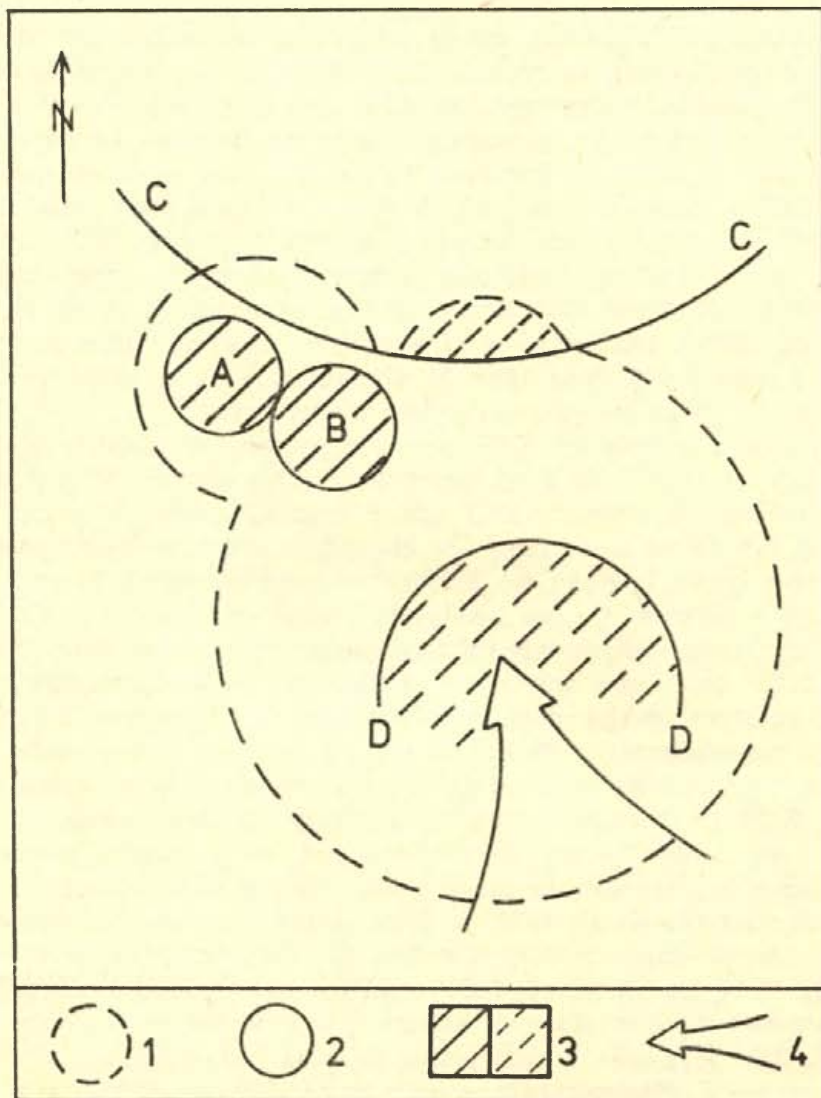
D. ZANIK KCP I KWESTIA JEJ TRADYCJI W KULTURACH MŁODSZYCH

W ewolucji KCP zwraca uwagę jej gwałtowne „załamanie” się tuż po okresie maksymalnego rozwoju terytorialnego i kulturowego, tj. po etapie klasycznym. Można wyróżnić dwie tego przyczyny. Pierwszą jest nadmierna regionalizacja, powodująca rozbieżne kierunki rozwoju wielu ośrodków tej kultury. Prowadzi to do osłabienia spójności wewnętrznej KCP i zmniejszenia jej odporności na działania zewnętrzne. Drugą przyczynę stanowi seria ekspansji obcych na tereny KCP, rozpoczętych przez kulturę kostolacką i kontynuowanych przez kulturę wucedolską (N. Tasić 1966; tenże 1967, s. 51 n.; tenże 1979b; S. Dimitrijević 1979b). Ekspansje te są wywołane naporem ludności anatolijskiej i stepowej (I. Bóna 1965; M. Gimbutas 1979). W etapie późnym KCP trwa już tylko szczątkowo i szybko zanika (ryc. 1).

W związku z zanikiem KCP powstaje pytanie: w jakich kulturach młodszych od niej i jak długo przetrwały jej tradycje? W większości kultur ościennych elementy KCP nikną wraz z końcem jej etapu klasycznego lub nawet wcześniej — w ciągu tego etapu, kiedy rozpoczyna się *exodus* części ludności tej kultury w górzyste rejony Karpat Zachodnich, a niektóre z grup lokalnych, trwających jeszcze w Kotlinie Karpackiej, zostają wchłonięte i przetworzone przez ludność obcą. W tym czasie KCP traci swe wpływy w kulturach: pucharów lejkowatych, amfor kulistych, walternienbursko-bernburskiej i grupach lokalnych kultury michelsberskiej. Przerzywa się też proces przetwarzania środowiska kulturowego w międzygórzu alpejsko-dynarskim, nikną elementy KCP na Nizinie Padańskiej i Półwyspie Apenińskim (Z. Sochacki 1980, s. 85n.). Charakterystyczne jest, że po zaniku klasycznej KCP komponent tej kultury nie występuje już w nadal istniejącej kulturze złockiej (Z. Krzak 1976, s. 59n.), a jej elementy nie pojawiają się w późnym etapie kultury Coțofeni (Z. Sochacki 1983, s. 133-136, ryc. 10). Tradycje klasycznej KCP trwają jeszcze w Kotlinie Czeskiej, na Morawach (kultura Rivnáč, kultura jeviszowicka — E. Neustupný 1973, s. 333, 347) oraz w Małopolsce (lokalna grupa kultury ceramiki sznurowej — J. Machnik 1970, s. 402; tenże 1979, s. 392-393) i w niektórych miejscach Kotliny Karpackiej (kultura kostolacka). Kultury te są synchroniczne z późnym etapem KCP reprezentowanym przez jej grupę szczątkową (Bošáca) w Słowacji, która jednak nie odgrywa żadnej roli w przetwarzaniu środowiska ościennego.

---

und Walternienburg-Bernburger Kultur, E — Trichterbecherkultur, F — Kugelamphorenkultur, G — Schnurkeramikultur, H — Złota-Kultur, I — Coțofeni-Kultur); J-M — am weitesten vorgeschobene Elemente der Kultur der radialverzierten Keramik auf den Bahnen der anatolischen und Steppeneinflüsse (J — an der oberen Morawa, K — in der Gruppe Dikili-Tash—Sitagroi, L — in der Ezero-Kultur, M — in der Kultur Cernavoda III). Haupteinflussgebiete: c — Keramik; o — Siedlungswesen; g — Wirtschaft; t — Transport; p — Bestattungsritus und Kult. Punktierung: Elemente der Kostolacer Kultur in der Kultur der radialverzierten Keramik. Bearb. Z. Sochacki

Ryc. 8. Model tradycji KCP w młodszym środowisku kulturowym

1 — dawny maksymalny zasięg KCP; 2 — kultury młodsze; 3 — tradycje KCP w tych kulturach (odpowiednio: silne i słabe); 4 — ekspansja kultury wucedolskiej oraz inwazja ludności bałkańsko-anatolijskiej i stepowej. A — kultura Řivnáč; B — kultura jевišovicka; C — kultura ceramiki sznurowej; D — kultura kostolacka. Oprac. Z. Sochacki

Abb. 8. Modell der Tradition der Kultur der radialverzierten Keramik im jüngeren Kulturturniveau

1 — ehemalige maximale Ausbreitung der Kultur der radialverzierten Keramik; 2 — jüngere Kulturen; 3 — Traditionen der Kultur der radialverzierten Keramik in diesen Kulturen (entsprechend stark oder schwach); 4 — Expansion der Vučedoler Kultur sowie von Bevölkerungsteilen aus dem Balkan-Anatolien und den Steppengebieten. A — Řivnáč-Kultur; B — Jevišovice-Kultur; C — Schnurkeramikultur; D — Kostolaccer Kultur. Bearb. Z. Sochacki

Po zaniku klasycznej KCP na rozległych obszarach jej dawnego terytorium i strefy wpływów tworzy się zupełnie odmienne środowisko kulturowe. Europę Środkową opanowuje kultura ceramiki sznurowej, której rozwój jest bardzo dynamiczny, lecz geneza i specyfika nie są jeszcze w pełni wyjaśnione. Ludność tej kultury nie przejmuje na ogół tych elementów naddunajskich, które w obręb Europy Środkowej przekazała KCP. Możliwość lokalnego trwania reliktywów KCP do początku kultury mierzanowickiej (Z. Sochacki 1980, s. 116, 211) wymaga weryfikacji. Tym bardziej więc wykluczone są dawniejsze tezy o tradycjach KCP w kulturze trzcinieckiej (A. Gardawski 1959, s. 114-116), a nawet lużyckiej (A. Żaki 1948, s. 41-65). Tak przedstawia się sytuacja na północy, w strefie dawniejszych silnych wpływów KCP. Natomiast macierzyste obszary tej kultury w Kotlinie Karpackiej zostają opanowane przez kulturę kostolacką, w której tradycje KCP są coraz słabsze. Nieco później zanika też schyłkowa w rozwoju KCP grupa Bošáca w Słowacji Zachodniej (J. Vladár 1966; J. Pavelčík 1981). Na większości dawnego terytorium KCP pojawia się teraz kultura wucedolska. Ta kultura, zdominowana przez ludność bałkańsko-anatolijską i stepową, stanowi element prawie zupełnie obcy wobec miejscowych kultur poprzedzających a jednocześnie bardzo prężny i ekspansywny (I. Bóna 1965; N. Tasić 1967, s. 51n.; tenże 1979b; S. Dimitrijević 1979b; M. Gimbutas 1979, s. 129).

Szybki zanik tradycji KCP wynika więc z pojawienia się zupełnie nowych i silnych struktur kulturowych (kultura ceramiki sznurowej) oraz obcych struktur kulturowo-etnicznych (kultura wucedolska). Drugi z tych czynników spełnił przy tym rolę zasadniczą, przyniósł bowiem skutki najistotniejsze.

Model tradycji KCP w młodszym środowisku kulturowym zamieszczono na rycinie 8.

ZAKOŃCZENIE

Sumując powyższe uwagi przedstawimy, jako najistotniejsze, stwierdzenia następujące:

a) KCP stanowi szczególny — w skali eneolitu europejskiego, amalgamat kulturowy powstały z różnorodnych (i przedtem z sobą na ogół niepowiązanych) elementów środowiska miejscowego, pod działaniem impulsów anatolijskich. Czynnikiem wzbogacającym następnie ten amalgamat są oddziaływania wschodnioeuropejskich kultur stepowych. Z tak złożonych pierwiastków została utworzona nowa kultura, której jedność jest zadokumentowana we wspólnych właściwościach bytu grup ludzkich, zasadniczych cechach wytwórczości materialnej i zjawisk ideowych na całym jej terytorium i w ciągu całego rozwoju.

b) Impulsy z wysoko rozwiniętych ośrodków anatolijskich oraz pręż-

nych ośrodków wschodnioeuropejskich (stepowych) zdynamizowały rozwój KCP. Zapewniły jej nadrzędną pozycję wobec wielu wolniej się rozwijających kultur ościennych, zwłaszcza w Europie Środkowej. KCP przekazała daleko poza swe terytorium własne osiągnięcia, głównie z zakresu wytwórczości materialnej oraz pośredniczyła w przekazywaniu zdobyczy centrów azjatyckich i wschodnioeuropejskich w zakresie struktur osadniczych, gospodarczych, środków transportu, niektórych zjawisk ideowych itp. Wpłynęła więc na przyspieszenie rozwoju wielu kultur europejskich, jednocześnie powodując ich lokalną akulturację.

c) Ta funkcja KCP załamała się gwałtownie tuż po apogeum jej rozwoju. Przyczyny wewnętrzne były związane z nadmierną ekspansją, która osłabiła struktury kulturowe i demograficzne w głównych ośrodkach tej kultury. Przyczynę zewnętrzną stanowi seria ekspansji obcych na terytorium KCP, rozpoczynających się w zbliżonym czasie. Coraz intensywniejsze przemieszczenia ludności obcej zmieniły zupełnie obraz kulturowy i etniczny Europy Południowo-Wschodniej. Istotne zmiany dokonały się też w Europie Środkowej, lecz ich treści i mechanizmy są inne. Tymi faktami tłumaczy się brak istotnych tradycji KCP w następujących po niej kulturach i grupach lokalnych.

d) Nie uznając zatem jakiegokolwiek „totalnej” migracji jako przyczyny powstania KCP, należy uznać takie zjawisko za powód zaniku tej kultury. Ten ostatni fakt wykracza swym znaczeniem poza jej „własną” problematykę. Wraz z upadkiem KCP został bowiem przerwany długotrwały (od początku neolitu) rozwój autochtoniczny w Europie Południowo-Wschodniej.

e) KCP, która spełniła poważną rolę w eneolicie na rozległych obszarach europejskich, nie ma już znaczenia przy tworzeniu się cywilizacji epoki brązu. Pomimo swej długotrwałości stanowi w pradziejach epizod, którego znaczenie nie wykracza poza jego własne ramy chronologiczne.

Artykuł niniejszy jest wstępem do obszernego studium.

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

Wykaz skrótów

- „AAHung.” — Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest
- KPL w Polsce — *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce*, T. Wiślański (red.), Poznań 1981
- Prahistoria... — *Prahistoria ziem polskich*, t. II, *Neolit*, W. Hensel, T. Wiślański (red.), Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1979
- Praistorija... — *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, t. III, *Eneolitsko doba*, N. Tasić (red.), Sarajevo 1979
- „SIA” — „Slovenská archeológia”, Nitra
- Symposium... — *Symposium über die Entstehung und Chronologie der Badener Kultur*, B. Chropovský (red), Bratislava 1973

Literatura

- Arcichovskij A. V.
1954 *Osnovy archeologii*, Moskwa.
- Balcer B.
1983 *Wytwórczość narzędzi krzemiennych w neolicie ziem polskich*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk—Łódź.
- Banner J.
1956 *Die Pécelér Kultur*, *Archaeologia Hungarica*, Series Nova, t. 35, s. 3-289.
- Banner J., Bognár-Kutzián I.
1961 *Beiträge zur Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*, „AAHung.” t. 13, z. 1-4, s. 1-32.
- Behrens H.
1963 *Die Rindskelettfunde der Pécelér Kultur und ihre Bedeutung für Erkenntnis historischen Zusammenhänge*, „AAHung.”, t. 15, z. 1-4, s. 33-36.
1964 *Die neolithisch-frühmetallzeitlichen Tierskelettfunde der Alten Welt*, Berlin.
1973 *Die Salzmünder Gruppe der mitteldeutschen Trichterbecherkultur und die nordwestlichen Ausstrahlungen der Badener Kultur*, [w:] *Symposium...*, s. 23-30.
- Berciu D.
1964 *Quelques données préliminaires concernant la civilisation de Cernavoda*, „SlA”, R. 12, nr 1, s. 269-280.
- Bóna I.
1965 *The Peoples of Southern Origin of the Early Bronze Age in Hungary*, „Alba Regia”, t. 4-5.
- Cornaggia Castiglioni O.
1959-1960 *Indagini paleontologiche nella Grotta dell'Acqua nel Finalese*, „Le Grotte d'Italia”, t. 3, s. 1-17.
- Danilenko V. N.
1969 *Neolit Ukrainy*, Kiev.
- Deshayes J.
1970 *Les fouilles de Dikili-Tash et l'archéologie Yougoslave*, „Zbornik Narodnog Muzeja u Beogradu”, t. 6, s. 21-43.
- Dimitrijević S.
1979a *Lasinjska kultura*, [w:] *Praistorija...*, s. 137-181.
1979b *Vučedolska kultura i vučedolski kulturni kompleks*, [w:] *Praistorija...*, s. 267-341.
- Fischer U.
1968 *Zu den neolithischen Kollektivgräbern in Hessen und Thüringen*, „Nassauische Annalen”, t. 79, s. 10-30.
- Gabalówna L.
1958 *Pochówki bydłce kultury amfor kulistych ze stanowiska 4 w Brześciu Kujawskim w świetle podobnych znalezisk kultur środkowoeuropejskich*, *Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna*, nr 3, s. 63-102.
1961 *Archaeological Investigations at Radziejów Kujawski*, „Archaeologia Polona”, t. 4, s. 121-136.
- Garašanin M.
1973 *Les principaux problèmes de la préhistoire du Sud-Est européen*, „Balkan Studies”, t. 14, z. 1, s. 3-11.
- Gardawski A.
1959 *Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce*, *Materiały Starożytne*, t. V, s. 7-189.

- Georgiev G. I., Merpert N. J., Katinčarov R. V., Dimitrov D. G.
1979 *Ezero, rannobronzovoto selišče*, Sofia.
- Gimbutas M.
1965 *The relative chronology of neolithic and chalcolithic cultures in eastern Europe north of the Balkan Peninsula and the Black Sea*, [w:] *Chronologies in Old World Archaeology*, Chicago—London, s. 459-502.
- 1973a *Old Europe c. 7000-3500 B.C. The earliest european civilization before the infiltration of the Indo-European peoples*, „The Journal of Indo-European Studies”, t. 1, z. 1, s. 1-21.
- 1973b *The beginning of the Bronze Age in Europe and the Indo-Europeans 3500-2500 B.C.*, „The Journal of Indo-European Studies”, t. 1, z. 2, s. 163-214.
- 1979 *The three waves of the Kurgan people into Old Europe, 4500-2500 B.C.*, „Archives suisses d'anthropologie générale”, t. 42, z. 2, s. 113-137.
- Godłowska M.
1981 *Zarys problematyki wzajemnych oddziaływań kultury ceramiki promienistej i pucharów lejkowatych w Małopolsce*, [w:] *KPL w Polsce*, s. 239-257.
- Hachmann R.
1973 *Die östliche Grenzen der Michelsberger Kultur*, [w:] *Symposium...*, s. 79-109.
- Hood S.
1973 *The Baden Culture in relation to the Aegean*, [w:] *Symposium...*, s. 111-130.
- Jażdżewski K.
1981 *Pradzieje Europy Środkowej*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- Jovanović B.
1979a *Rudarstwo i metalurgija eneolitskoga perioda Jugoslavije*, [w:] *Praistorija...*, s. 27-54.
- 1979b *Stepska kultura w eneolitskom periodu Jugoslavije*, [w:] *Praistorija...*, s. 381-395.
- Kaczanowska M.
1982/1983 *Z badań nad przemysłem krzemiennym kultury ceramiki promienistej*, „Acta Archaeologica Carpathica”, t. 22, s. 66-95.
- Kalicz N.
1963 *Die Pécelér (Badener) Kultur und Anatolien*, Budapest.
- 1976 *Ein neues kupferzeitliches Wagenmodell aus der Umgebung von Budapest*, [w:] *Festschrift für Richard Pittioni zum 70. Geburtstag*, Wien, s. 188-202.
- 1980 *Götter aus Ton. Das Neolithikum und die Kupferzeit in Ungarn*, Budapest.
- Korek J.
1951 *Ein Gräberfeld der Badener Kultur bei Alsónémedi*, „AAHung”, t. 1, z. 1-2, s. 35-54.
- Kosko A.
1981 *Z badań nad grupą radziejowską kultury pucharów lejkowatych*, [w:] *KPL w Polsce*, s. 191-205.
- Krzak Z.
1976 *The Złota Culture*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.
- 1980 *Geneza i chronologia kultury ceramiki sznurowej w Europie*, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk.

Leben F.

- 1973 *Zur Kenntnis der Lasinja-Kultur in Slowenien*, [w:] *Symposium...*, s. 187-197.

Machnik J.

- 1966 *Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce*, Wrocław—Warszawa—Kraków.
- 1970 *The Corded Ware Culture and cultures from the turn of the Neolithic Age and the Bronze Age*, [w:] *The Neolithic in Poland*, Wrocław—Warszawa—Kraków, s. 383-420.
- 1971 *Przemiany kulturowe u schyłku eneolitu i w początkach epoki brązu w Kotlinie Karpackiej oraz ich odbicie w Małopolsce*, „Archeologia Polski”, t. 16, z. 1-2, s. 119-176.
- 1974 *Geneza środkowoeuropejskiej cywilizacji wczesnobronzowej*, „Sprawozdania z posiedzeń Komisji PAN Oddział w Krakowie” (styczeń-czerwiec 1973), s. 12-13.
- 1979 *Krąg kulturowy ceramiki sznurowej*, [w:] *Prahistoria...*, t. II, s. 337-411.

Maier R. A.

- 1955 *Keramik der Badener Kultur aus Ufersiedlungen des Bodensees*, „Germania”, t. 33, z. 3, s. 155-173.
- 1973 *Entstehung und Gliederung der Badener Kultur im Spiegel der nordalpinen Neolithikums*, [w:] *Symposium...*, s. 199-206.

Makkay J.

- 1963 *Adatok a péceli (badeni) kultúra vallásos elképzeléseihez*, „Archeologiai Értesítő”, t. 90, s. 3-16.

Milisauskas S., Kruk J.

- 1982 *Die Wagendarstellung auf einem Trichterbecher aus Bronocice in Polen*, „Archäologisches Korrespondenzblatt”, t. 12, z. 2, s. 141-144.

Morintz S., Roman P.

- 1973 *Über die Übergangsperiode vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Rumänien*, [w:] *Symposium...*, s. 259-295.

Němejcová-Pavúková V.

- 1981 *Návrh periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe*, „SLA”, R. 29, nr 2, s. 261-296.

Němejcová-Pavúková V., Bárta J.

- 1977 *Äneolithische Siedlung der Boleráz-Gruppe in Radošina*, „SLA”, R. 25, nr 2, s. 433-448.

Nemeskéri J.

- 1956 *Anthropologische Übersicht des Volkes der Pécelser Kultur*, *Archaeologia Hungarica*. Series Nova, t. 35, s. 293-314.

Neprina V. I.

- 1977 *Pochodžennja neolitu jamkovo-grebinčastoї keramiki na teritorii Ukraini*, „Archeologija”, z. 21, s. 3-17.

Neustupný E.

- 1959 *Zur Entstehung der Kultur mit kannelierten Keramik*, „SLA”, R. 7, nr 2, s. 260-284.
- 1973 *Die Badener Kultur*, [w:] *Symposium...*, s. 317-352.

Pavečik J.

- 1973 *Befestigste Industriezentren der Träger Badener Kultur und ihr Platz in der gesellschaftlich-ökonomischen Entwicklung des östlichen Teiles Mitteleuropas*, „Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského (Musaica)”, t. 24 (13), s. 41-48.
- 1981 *Keramik der Bošáca-Gruppe in Mähren*, „SLA”, R. 29, nr 1, s. 157-162.

Pittioni R.

1954 *Urgeschichte des Österreichischen Raumes*, Wien.

Pleslová-Štiková E.

1969 *Nová eneolitická výšinná sídliště v západních i jižních Čechách*, „Archeologické rozhledy”, t. 21, z. 1, s. 69-94.

1973 *Einige Möglichkeiten der Interpretation der Innenbebauung äneolithischer Siedlungen*, „Sbornik Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského (Musaica)”, t. 24 (13), s. 29-39.

Radmilli A. M.

1962 *Piccola guida della preistoria italiana*, Firenze.

Renfrew C.

1973 *The Aegean and the Balkans at the close of the Neolithic Period (the evidence of Sitagroi)*, [w:] *Symposium...*, s. 427-440.

Roman P.

1974 *Das Problem der „schnurverzierten” Keramik in Südosteuropa*, „Jahreschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte”, t. 58, s. 157-174.

1976 *Cultura Coțofeni*, București.

Roman P. I., Némethi I.

1978 *Cultura Baden in România*, București.

Sochacki Z.

1980 *Kultura ceramiki promienistej w Europie*, Warszawa.

1981 *Z zagadnień ekonomiczno-społecznych kultury ceramiki promienistej w Europie*, „Archeologia Polska”, t. 26, z. 1, s. 115-146.

1983 *Z zagadnień wschodniej peryferii kultury ceramiki promienistej w Kotlinie Karpackiej*, „Przegląd Archeologiczny”, t. 30, s. 119-140.

1984 *W sprawie periodyzacji kultury ceramiki promienistej oraz jej związków z obszarem bałkańsko-egejskim*, „Światowit”, t. 38 (w druku).

Sulimirski T.

1969 *Prehistoric Russia*, London.

Szczurek T.

1981 *Osada młodszej kultury pucharów lejkowatych w Gorzowie (stanowisko 10)*, [w:] *KPL w Polsce*, s. 161-168.

Tabaczyński S.

1970 *Neolit środkowoeuropejski. Podstawy gospodarcze*, Wrocław—Warszawa—Kraków.

Tasić N.

1966 *Apparition et évolution du groupe culturel de Kostolac*, „Archeologia Jugoslavica”, t. 7, s. 19-30.

1967 *Badenski i vučedolski kulturni kompleks u Jugoslaviji*, Beograd—Novi Sad.

1979a *Coțofeni (Kocofeni) kultura*, [w:] *Praistorija...*, s. 115-128.

1979b *Kostolacka kultura*, [w:] *Praistorija...*, s. 235-266.

Telegin D. J.

1970 *Osnovni risi ta chronologija serednostogivskoj kulturi*, „Archeologija”, t. 23, s. 3-21.

1971 *Dnipro-donecka kultura*, [w:] *Archeologija Ukrainskoj RSR*, t. I, Kiiv, s. 112-129.

Tetzlaff W.

1981 *Osada kultury pucharów lejkowatych w Mrowinie, woj. poznańskie*, [w:] *KPL w Polsce*, s. 171-190.

Todorova-Simeonova H.

1973 *Zur Frage der Überganges vom Äneolithikum zur Bronzezeit in Bulgarien*, [w:] *Symposium...*, s. 465-470.

Todorova H.

1982 *Eneolit Bolgarii*, Sofia.

Uzarowiczowa A.

1975 *Ornament na naczyniu kultury pucharów lejkowatych z Ostrowca Świętokrzyskiego*, „Wiadomości Archeologiczne”, t. 40, z. 1, s. 3-12.

Vladár J.

1966 *Zur Problematik der Kosihy-Čaka Gruppe in der Slowakei*, „SlA”, R. 14, nr 2, s. 245-336.

Wiślański T.

1979a *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-hodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych*, [w:] *Prahistoria...*, s. 165-260.

1979b *Dalszy rozwój ludów neolitycznych. Plemiona kultury amfor kulistych*, [w:] *Prahistoria...*, s. 261-299.

Wojciechowski W.

1981 *Z zagadnień kultury pucharów lejkowatych na Dolnym Śląsku*, [w:] *KPL w Polsce*, s. 207-218.

Zaki A.

1948 *Początki rozwoju kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Wisty*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska”, Dział F., t. 3, s. 1-214.

ZDZISŁAW SOCHACKI

DIE BEDEUTUNG DER KULTUR DER RADIALVERZIERTEN KERAMIK IM EUROPÄISCHEN ANEOLITHIKUM

Zusammenfassung

Die Kultur der radialverzierten Keramik nahm im mittleren und späten Äneolithikum weite Gebiete Südost- und Mitteleuropas ein (Abb. 1). Ihre Entwicklung wird in 3 Etappen untergliedert: I — die Frühetape — Boleráz, II die klassische, III — die späte Bošáca (Z. Sochacki 1980). Chronologie — nach nichtkalibrierten ¹⁴C-Daten: 2800-1800 (Z. Sochacki 1980) oder 2700-2300/2200 v. u. Z. (V. Němejcová-Pavúková 1981). Nach kalibrierten ¹⁴C-Daten: 3400-2900 (M. Gimbutas 1979) oder 3600-2600 v. u. Z. (Z. Sochacki 1983). Die Unterschiede in den chronologischen Bestimmungen ergeben sich aus dem Fehlen von ¹⁴C-Daten für den Beginn dieser Kultur und das Hinzurechnen oder Nichthinzurechnen der Etappe III (Bošáca) durch die jeweiligen Forscher (Abb. 2).

Die besprochene Kultur verdient aufgrund ihrer komplizierten Genese, der dynamischen Entwicklung, ihrer weitreichenden Einflußsphäre und der großen Bedeutung für die Entwicklung der Nachbarkulturen besondere Aufmerksamkeit. Deren Entstehung in einer wichtigen Kontaktzone bewirkt, daß sie Elemente entfernter Kulturzentrum (Anatolien, Ägäa, Osteuropa) tief nach Mitteleuropa hinein weitergibt.

A. Die Genese der Kultur der radialverzierten Keramik ist das Ergebnis eines Integrations- und Transformationsprozesses örtlicher Traditionen. Der Autor zeigt, daß diese Kultur aus einer Verschmelzung von Elementen des Lengyel-Komplexes und der Balaton-Kultur, der Trichterbecherkultur sowie des Polgár-Komplexes entstand. (Abb. 3). Er vergleicht die Elemente dieser an der Genese der Kultur der radialverzierten Keramik teilhabenden Kulturen und Kulturkomplexe (Abb. 4). Diese Vorgängereinheiten haben jedoch verschiedene Herkunft, eine unterschiedliche Spezifik und Entwicklungsgesetzmäßigkeiten. Im Allgemeinen zeigen sie keine Tendenz zum Verschmelzen in neue Kultureinheiten. Die Unifizierung dieser Elemente im Geneseprozeß der Kultur der radialverzierten Keramik mußte durch den Einfluß höher entwickelter fremder Zentren hervorgerufen worden sein. Diese

Rolle schreibt der Autor den anatolischen Zentren zu. Im Gegensatz zu anderen Forschern (N. Kalicz 1963) schließt er hierbei eine fremde Migration als Ursache für die Entstehung der besprochenen Kultur entschieden aus (vergl. auch J. Banner 1956; J. Nemeskéri 1956; E. Neustupný 1959; 1973; Z. Sochacki 1980, 1984; K. Jażdżewski 1981; V. Němejcová-Pavúková 1981).

Die Konzeption des Autors für das Genesemodell der Kultur der radialverzierten Keramik wurde in Abbildung 5 dargestellt.

B. In ihrer weiteren Entwicklung wandelt die Kultur der radialverzierten Keramik örtliche Traditionen um und nimmt besonders viele fremde Elemente in sich auf. Die Abweichungen von diesen Traditionen machen sich in der materiellen Kultur, dem Siedlungswesen, den wirtschaftlich-gesellschaftlichen Strukturen und den ideellen Erscheinungen bemerkbar (Z. Sochacki 1980; 1981). Wenn es um fremde Kulturelemente geht, stellt der Autor eine Disproportion zwischen der großen Bedeutung der entfernten anatolischen und osteuropäischen Zentren und dem verschwindend geringen Einfluß der unmittelbar benachbarten Kulturen fest.

Die größte Bedeutung besitzen anatolische (und die ihnen untergeordneten ägäischen und balkanischen) Einflüsse. Sie geben den Impuls zu Veränderungen im Siedlungswesen dieser Kultur, bringen einen großen Fortschritt bei den Bestattungsmitteln (vergl. den vierrädrigen Wagen), bringen neue Elemente in den Bestattungsritus (Brandbestattung?, kultische Rinderbestattungen) und die kultischen Erscheinungen ein. Diese Einflüsse beschleunigen auch die allgemeine Entwicklung der Kultur der radialverzierten Keramik am stärksten und verstärken ihre Position gegenüber den Nachbarkulturen, besonders Mitteleuropas (vergl. auch H. Behrens 1963; N. Kalicz 1963; 1980; J. Makkay 1963; J. Pavelčík 1973; K. Jażdżewski 1981; V. Němejcová-Pavúková 1981; Z. Sochacki 1984).

Den der Bedeutung nach nächsten Platz für die Entwicklung der Kultur der radialverzierten Keramik nehmen osteuropäische (Steppen)-Einflüsse ein. Aufgrund von Vergleichen der Keramikelemente nimmt der Autor an, daß diese in der Etappe I (Boleráz) schwachen Einflüsse in der klassischen Etappe II zunehmen. Sie geben den Hauptimpuls zu den wirtschaftlich-gesellschaftlichen Veränderungen und in der zweiten der genannten Etappen bringen sie neue Elemente in den Bestattungsritus ein (M. Gimbutas 1979). Auf anderen Gebieten kann man sie schwer abgrenzen, da sie sich auf einem gemeinsamen Einflußweg mit den anatolischen Einflüssen vermengen (Abb. 6-7). Auch ein lokales Eindringen von Bevölkerungsgruppen aus Anatolien und dem Steppengebiet in das Terrain der besprochenen Kultur ist möglich (die Gräber von Center, Budakalász, Alsónémedi in Ungarn), aber der Autor schließt die Möglichkeit einer „totalen“ Migration auch in der Entwicklungszeit dieser Kultur aus (vergl. auch: J. Korek 1951; J. Nemeskéri 1956; M. Gimbutas 1965; 1973a, b; M. Garašanin 1973; B. Jovanović 1979b; Z. Sochacki 1981; 1984).

Der Autor stellt fest, daß die Einflüsse auf die Kultur der radialverzierten Keramik seitens der Kulturen, die ihr unmittelbar benachbart sind, nur schwach waren und sich ausschließlich im Keramikstil abzeichnen und lokal auftreten. Eine Ausnahme bildet die Kostolacrer Kultur, die unter fremdem Druck stärker auf die besprochene Kultur einwirkt (vergl.: N. Tasić 1966; 1979a, b; J. Machnik 1970; E. Neustupný 1973; P. Roman 1974; Z. Sochacki 1980; 1983).

Das Modell der fremden Einflüsse auf die Kultur der radialverzierten Keramik während ihrer Entwicklung wurde auf Abb. 6 dargestellt.

C. Die Gebietsverlagerung von Elementen der Kultur der radialverzierten Keramik innerhalb der Nachbarkulturen (besonders der mitteleuropäischen) ist sehr intensiv. Sie übergibt ihnen Eigenschaften ihres Keramikstils, Anregungen zur Entwicklung des Siedlungswesens, der Wirtschaft und von ideellen Verände-

rungen. Am stärksten wirkt sie auf die Spätphasen der weiterhin existierenden Trichterbecherkultur ein (vergl. die „Badenisierungserscheinungen“ — M. Godłowska 1981). Bedeutend wirkt sie auf die Kugelamphorenkultur aber auch auf viele nahegelegenen und entferntere Lokalkulturen ein (Złota-Kultur, Walternienburg-Bernburger Kultur, Münchshöfener Kultur, Altheimer Kultur, die Randgruppen der Michelsberger Kultur u. a.). Der Autor ist der Meinung, daß die Lasinja-Kultur zwischen den Alpen und den Dynaren heuptsächlich das Resultat von Einwirkungen der besprochenen Kultur auf die örtliche Basis ist. An der unteren Weichsel (Kujawien) und dem Oberrhein (im Bodenseegebiet) bildet die Kultur der radialverzierten Keramik starke, auf ein fremdes Millieu einwirkende Zentren. Lokal führt das zur Dekulturierung örtlicher Gruppen. Deren verstreute Elemente treten in der Po-Ebene, an verschiedenen Orten der Appenienhalbinsel und in Siebenbürgen auf. Die besprochene Kultur spielt eine bedeutende Rolle als Verbreitungszentrum von anatolischen Errungenschaften und Sitten in Mitteleuropa (Transport, Brandbestattung?, Rinderbestattungen, kultische Bräuche und andere Bereiche — vergl. R. A. Maier 1955; 1973; J. Banner 1956; L. Gabałówna 1958; 1961; O. Cornaggia Castiglioni 1959-1960; H. Behrens 1963; 1964; 1973; N. Tasić 1967; F. Leben 1973; Z. Krzak 1976; T. Wiślański 1979a, b; Z. Sochacki 1980; 1983; K. Jazdzewski 1981).

Eine Skizze der Einflüsse der Kultur der radialverzierten Keramik auf die Randmillieus wurde in Abbildung 7 dargestellt.

D. Der Autor unterstreicht, daß die Kultur der radialverzierten Keramik gewaltsam gleich nach dem Apogeum ihrer Entwicklung verschwindet und ihre Traditionen in den jüngeren Kulturen nicht lange andauern. Diese Traditionen können sich nur lokal halten: in der Jevišovice-Kultur, der Řivnáč-Kultur und der Schnurkeramikkultur in Kleinpolen (J. Machnik 1970; 1979; E. Neustupný 1973). In der Kostolac Kultur, die die Zentren der besprochenen Kultur im Karpathen — becken aufsaugt, verschwinden sie schnell. Die Ursache des plötzlichen Verschwindens der Kultur der radialverzierten Keramik sieht der Autor in einer Reihe fremder Expansionen, die von der Kostolac Kultur eingeleitet, von der Vučedoler Kultur fortgesetzt worden. Dies steht mit dem Druck von Bevölkerungsteilen aus Anatolien und den Steppengebieten auf die südosteuropäischen Gebiete in Zusammenhang (vergl. auch: I. Bona 1965; N. Tasić 1966; 1979b; J. Machnik 1974; S. Dimitrijević 1979b; M. Gimbutas 1979).

Das Modell der Tradition der Kultur der radialverzierten Keramik in jüngeren Millieus wurde auf Abbildung 8 dargestellt.

In der Zusammenfassung stellt der Autor fest, daß die Kultur der radialverzierten Keramik im Maßstab des europäischen Äneolithikums ein besonderes Kulturgemisch aus verschiedenartigen einheimischen und fremden Elementen darstellt. Ihre Entwicklung hängt hochgradig von den Veränderung in den anatolischen und osteuropäischen (Steppen)-Zentren ab. Die Impulse aus diesen Zentren geben dieser Kultur eine überlegene Position gegenüber vielen gleichzeitigen benachbarten Kulturen, besonders Mitteleuropas. Sie beschleunigt die Entwicklung dieser Kulturen, ändert teilweise deren Entwicklungsrichtung und führt lokal zu deren Dekulturierung. Man kann zwar nicht eine „totale“ Migration aus den Anatolischen oder Steppenzentren als Entstehungsursache für die genannte Kultur ansehen, aber eine solche Migration trägt zu ihrem Verschwinden bei. Mit dem Verschwinden der Kultur der radialverzierten Keramik wird auch die lange (bis an den Anfang des Neolithikums zurückreichende) einheimische Entwicklungsstrang in Südosteuropa unterbrochen. Die auf sie folgende Vučedoler Kultur repräsentiert schon ein völlig anderes kulturelles und ethnisches Millieu.

Die besprochene Kultur, die im europäischen Äneolithikum eine bedeutende Rolle spielte, für die der Herausbildung der Bronzezeitivilisation schon keine Bedeutung mehr. Trotz ihrer langen Existenzdauer ist sie in der Vorgeschichte eine Episode, deren Bedeutung nicht die eigenen chronologischen Rahmen überschreitet.

Der Artikel ist die Einleitung zu einer umfangreichen Studie.

Übersetzt von Rainer Sachs

Adres Autora:

Doc. dr hab. Zdzisław Sochacki

Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego

ul. Widok 10, 00-023 Warszawa